

Some Problems in the Research of Cartographic Representations of Croatian Cities from the 16th Century

Ivka KLJAJIĆ, Miljenko LAPAINE

*Faculty of Geodesy of the University of Zagreb, Kačićeva 26, 10000 Zagreb
itunjic@geof.hr, mlapaine@geof.hr*

40

Abstract: Analysis of representations of Croatian cities bound into five manuscript atlases: two atlases (signature Cod. 8607 and Cod. 8609) from the Collection of Manuscripts, Documents and Heritage of the Austrian National Library (Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung der Österreichischen Nationalbibliothek) in Vienna, two (signature Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 and Schr. XXVI, F. 96, Nr. 11) from the Saxon Central State Archive (Sächsisches Hauptstaatsarchiv) in Dresden and one (signature Hfk. Bd. XV) from the Main Land Archive (Generallandesarchiv) in Karlsruhe. Some of the problems encountered during the research are described and explained in the paper. They are: determination of more accurate data about the first discoveries about the existence of representations of Croatian cities, the titles of the atlases and the time of their production. Incorrect signature citation is stressed, as well as the problem of incomplete data.

Key words: Croatia, city, cartography, history, 16th century

1 Introduction

Old cartographic representations are valuable historical sources for analyses and interpretations that enable new knowledge about the development of a city or country, and also show the development of cartography. These representations are also important as sources of data about the older appearance of cities, most of which changed their appearance, and some of them don't exist anymore.

Much of the Croatian cartographic heritage is kept at foreign archives, libraries, museums and similar institutions. Some cartographic representations of Croatian cit-

ies originating from the 16th century can be found in atlases with cartographic representations of other cities in the area from the Adriatic Sea to Transylvania. This paper deals with representations bound in five manuscript atlases. Two such atlases (signature Cod. 8607 and Cod. 8609) are kept at the Collection of Manuscripts, Documents and Heritage of the Austrian National Library (Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung der Österreichischen Nationalbibliothek) in Vienna, two (signature Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 and Schr. XXVI, F. 96, Nr. 11) at the Saxon Central State Archive (Sächsisches Hauptstaatsarchiv) in Dresden and one (signature Hfk. Bd. XV) at the Main Land Archive (Generallandesarchiv) in Karlsruhe.

The importance of the five mentioned atlases was noticed during the production of the master's thesis *Croatian Cartographers* (Kljajić 2001) from several available papers about cartographic representations. This is because they were mentioned as the oldest representations for certain Croatian cities. That was the incentive for further research. At the beginning of the research within the frame of the dissertation *Cartographic Representations of Croatian Cities from the 16th Century* (Kljajić 2006), the idea was to gather as many published papers as possible from various authors dealing with representations of Croatian cities from the 16th century in order to first determine which data are available from literature. It was determined that certain representations of cities in various analyses and research have been used for some time by Croatian and foreign scientists (cartographers, geographers, historians, art historians, architects, civil engineers, etc.) who published their research in various publications. The dissertation processes more than 50 authors and 80 of their papers (not counting repeated editions or certain parts of papers which were published in sequels) dealing with cartographic representations of Croatian cities from the 16th century.

Neki problemi pri istraživanju kartografskih prikaza hrvatskih gradova iz 16. stoljeća

Ivka KLJAJIĆ, Miljenko LAPAINE

Geodetski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Kačićeva 26, 10000 Zagreb
itunjic@geof.hr, mlapaine@geof.hr

Sažetak: Razmatrani su prikazi hrvatskih gradova koji su uvezani u pet rukopisnih atlasa: dva atlasa (signatura Cod. 8607 i Cod. 8609) iz Zbirke rukopisa, spisa i ostavštine Austrijske nacionalne knjižnice (Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung der Österreichischen Nationalbibliothek) u Beču, dva (signatura Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 i Schr. XXVI, F. 96, Nr. 11) iz Saskoga državnog arhiva (Sächsisches Hauptstaatsarchiv) u Dresdenu i jedan (signatura Hfk. Bd. XV) iz Glavnoga zemaljskog arhiva (Generallandesarchiv) u Karlsruheu. Neki od problema koji su se pojavili pri provedenim istraživanjima opisani su i objašnjeni u ovome radu. To su: utvrđivanje točnijih podataka o prvim saznanjima o postojanju prikaza hrvatskih gradova, zatim naslovi tih atlasa i vrijeme njihova nastanka. Upozoreno je na pogrešno navođenje signatura, kao i na problem nepotpunih podataka.

Ključne riječi: Hrvatska, grad, kartografija, povijest, 16. stoljeće

1. Uvod

Stari kartografski prikazi dragocjeni su povijesni izvori za analize i interpretacije koje omogućuju nove spoznaje o razvoju nekoga grada ili države te pokazuju razvoj kartografije. Ti su prikazi važni i kao izvori podataka o nekadašnjem izgledu gradova, od kojih se većina promijenila, a neki od njih više i ne postoje.

Velik dio hrvatske kartografske baštine čuva se u inozemnim arhivima, knjižnicama, muzejima i sličnim institucijama. Neki od kartografskih prikaza hrvatskih gradova koji potječu iz 16. st. nalaze se u atlasima s kartografskim prikazima i drugih gradova na području od Jadranskoga mora do Transilvanije. U ovome radu riječ

je o prikazima koji su uvezani u pet rukopisnih atlasa. Dva takva atlasa (signatura Cod. 8607 i Cod. 8609) čuvaju se u Zbirci rukopisa, spisa i ostavštine Austrijske nacionalne knjižnice (Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung der Österreichischen Nationalbibliothek) u Beču, dva (signatura Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 i Schr. XXVI, F. 96, Nr. 11) u Saskom državnom arhivu (Sächsisches Hauptstaatsarchiv) u Dresdenu i jedan (signatura Hfk. Bd. XV) u Glavnom zemaljskom arhivu (Generallandesarchiv) u Karlsruheu.

Već tijekom izrade magistarskoga rada *Hrvatski kartografi* (Kljajić 2001) iz nekoliko dostupnih radova o kartografskim prikazima iz spomenutih pet atlasa uočena je njihova važnost, jer su prikazi pojedinih hrvatskih gradova spominjani kao najstariji. To je bio poticaj za daljnja istraživanja. Na početku istraživanja u okviru disertacije *Kartografski prikazi hrvatskih gradova iz 16. stoljeća* (Kljajić 2006) nastojalo se prikupiti što veći broj objavljenih radova različitih autora koji su se bavili prikazima hrvatskih gradova iz 16. stoljeća kako bi se najprije utvrdilo koji su podaci dostupni iz literature. Utvrđeno je da pojedine prikaze gradova pri različitim istraživanjima i analizama već dosta dugo koriste hrvatski i inozemni znanstvenici (kartografi, geografi, povjesničari, povjesničari umjetnosti, arhitekti, građevinari i dr.) koji su svoja istraživanja objavili u različitim publikacijama. U disertaciji je obrađeno više od 50 autora i njihovih 80 radova (ne ubrajajući ponovljena izdanja i pojedine dijelove radova koji su bili objavljeni u nastavcima) koji su se bavili kartografskim prikazima hrvatskih gradova iz 16. stoljeća.

Proučavanjem prikupljenih radova o kartama i kartografskim prikazima hrvatskih gradova iz spomenutih pet atlasa utvrđeno je kako se neki prikazi već gotovo 100 godina obrađuju i objavljuju, a još se uvijek o njima navode različiti i nepotpuni podaci. Na primjer, iako je o Zagrebu i njegovim kartografskim prikazima objavljen velik broj

Fig. 1. Photographs of cartographic representations of Zagreb exhibited at the permanent exhibition of the Zagreb Municipal Museum (photographed by Miljenko Gregl), before October 2006.

Slika 1. Fotografije kartografskih prikaza Zagreba izložene u stalnom postavu Muzeja grada Zagreba (snimio Miljenko Gregl), stanje prije listopada 2006.

42

8.2. Najstariji prikazi Gradeca, Kaptola i biskupske tvrđe

1. Niccolò Angellini
Beč, prije 1566. god.
akvarelirani crtež

Dresden, Državni arhiv,
Schr. XXVI, F. 96, br. 11, list 18

2. Niccolò Angellini
Beč, prije 1566. god.
akvarelirani crtež

Dresden, Državni arhiv,
Schr. XXVI, F. 96, br. 6, list 14/15

3. Prikaz Zagreba
prije 1566. god.
akvarelirani crtež

Beč, Nationalbibliothek Cod. 8609

4. Prikaz Zagreba
prije 1566. god.
akvarelirani crtež

Beč, Nationalbibliothek Cod. 8607

5. Prikaz Zagreba
prije 1566. god.
akvarelirani crtež

Karlsruhe, Generallandesarchiv,
HfK, Bd. XV

In the upper left corner is the representation 3.
U lijevom gornjem kutu je prikaz 3.

In the upper middle is the representation 5.
U sredini gore je prikaz 5.

In the upper right corner is the representation 4.
U desnom gornjem kutu je prikaz 4.

In the lower left corner is the representation 2.
U lijevom donjem kutu je prikaz 2.

In the lower right corner is the representation 1.
U desnom donjem kutu je prikaz 1.

Wrong list of the exhibits beside the photographs of representations of Zagreb in the Zagreb Municipal Museum

Pogrešan popis izložaka uz fotografije prikaza Zagreba u Muzeju grada Zagreba

By studying these papers about maps and cartographic representations of Croatian cities from the five mentioned atlases, it was determined that some representations have been processed and published numerous times for more than 100 years, and they are still listed with different or missing data. For example, although many papers were published concerning Zagreb and its cartographic representations and the permanent exhibi-

tion of the Zagreb Municipal Museum features photographs of five representations of Zagreb, it was impossible to unambiguously determine which representation is from which atlas on the basis of the list next to exhibits (Fig. 1). After speaking with Slavko Šterk, head of the Collection of Photographs and Photographic Equipment and the Collection of Postcards, the exhibits were rearranged in order to correspond to the list.

radova, u stalnom su postavu izložbe Muzeja grada Zagreba izložene fotografije pet prikaza Zagreba, ali se iz popisa uz izložke nije moglo jednoznačno zaključiti koji je prikaz iz kojeg atlasa (slika 1). Nakon razgovora sa Slavkom Šterkom, voditeljem Zbirke fotografija i fotografskog pribora i Zbirke razglednica, izložci su presloženi tako da sada odgovaraju popisu.

2. Prva saznanja o postojanju prikaza hrvatskih gradova iz 16. st.

Cornelius Gurlitt (Nischwitz, 1. I 1850 – Dresden, 25. III 1938) njemački je povjesničar umjetnosti i arhitekt. Studirao je arhitekturu na berlinskoj Bauakademie, a estetiku i povijest umjetnosti na Visokoj tehničkoj školi u Stuttgartu. Studij povijesti umjetnosti nastavio je u Leipzigu. Bio je asistent u Muzeju za umjetnost i obrt u Dresdenu (1879). Promoviran je za dr. phil., habilitirao se na Visokoj tehničkoj školi u Charlottenburgu (1890) i bio je profesor povijesti umjetnosti i povijesti graditeljstva na Visokoj tehničkoj školi u Dresdenu (1893–1920). Bio je rektor Tehničkog sveučilišta u Dresdenu te suosnivač i predsjednik Saveza njemačkih arhitekata. Zaslužan je za promociju baroka¹.

Njegov otac, Louis Gurlitt, bio je pejzažist i grafičar (1812–1897). Boravio je od 1851. do 1859. u Beču, odakle je poduzimao putovanja u Dalmaciju, Ugarsku, Italiju i Grčku. Istih godina izlagao je niz ulja s vedutama iz Dalmacije (Schneider 1968). Vjerojatno je Cornelius zahvaljujući svojem ocu stekao prva saznanja o Hrvatskoj.

Iz dostupne se literature nazire kada se i na koji način prvi put u Hrvatskoj saznalo za postojanje kartografskoga (kartografskih) prikaza Zagreba koji se čuva (čuvaju) u Dresdenu. Naime, Cornelius Gurlitt je početkom 20. st. bio u Zagrebu i donio fotografiju ili dvije fotografije prikaza Zagreba. Prirodno se nameću dva pitanja. Prvo, koje godine je Gurlitt donio u Zagreb kopiju prikaza Zagreba izvornik kojega se čuva u Dresdenu? I drugo, budući da sada znamo da se u Dresdenu čuvaju dva različita kartografska prikaza Zagreba, je li donio fotografiju samo jednog prikaza, i kojega, ili fotografije oba?

U literaturi su zabilježene tri različite godine, 1902 (Szabo 1914; Klaić 1918; Mirković 1987), 1908 (Szabo 1941, 1971, 1990) i 1909 (Premierl 1978). Brichzin (1992) piše kako je to bilo krajem 19. st., a L. Dobronić (1961) početkom 20. st. Nadalje, nije poznato je li se tada znalo da se taj prikaz nalazi uvezan u atlasu s prikazima drugih gradova.

I. Kljajić (2006) na osnovi uvida u oba dresdenska atlasa (br. 6 i 11) zaključuje da Szabov opis (1914) prikaza Zagreba na fotografiji koju je donio Gurlitt odgovara prikazu iz atlasa br. 6. Nadalje, I. Kljajić utvrđuje da je reprodukcija isječka prikaza Zagreba koju donosi M. Mirković (1987) također iz atlasa br. 6, a da je precrtani prikaz što ga objavljuje Laszowski (1929) iz atlasa br. 11.

Prema L. Dobronić (1992) i Brichzinu (1992), Cornelius Gurlitt donio je u Zagreb fotografije dvaju prikaza iz Dresdenu.

Daljnijim istraživanjem o mogućem postojanju izvještaja o Gurlittovu boravku u Zagrebu mogli bi se dati odgovori na postavljena pitanja.

3. Naslovi atlasa

Na osnovi vlastitih istraživanja u Zbirci rukopisa, spisa i ostavštine Austrijske nacionalne knjižnice u Beču i Saskom državnom arhivu u Dresdenu, utvrđeno je da ni jedan od proučavanih atlasa ne sadrži naslov. Međutim, autori dostupne prikupljene literature najčešće toga nisu bili svjesni i atlasima su davali različite naslove.

Pojedini su istraživači u svojim radovima za atlase sa signaturama Cod. 8607 i/ili Cod. 8609, koji se čuvaju u Zbirci rukopisa, spisa i ostavštine Austrijske nacionalne knjižnice u Beču, navodili *naslove* koji u izvornicima ne postoje. Za atlas Cod. 8607, u katalogu rukopisnih atlasa² (URL 1) koji su se čuvali u bivšoj Dvorskoj knjižnici (današnja Austrijska nacionalna knjižnica) u Beču piše: "*Quadragesima ichnographiae et delineationes calamo exaratae et coloribus distinctae variorum propugnaculorum et locorum munitorum: Graecii, Labaci et illorum in Hungaria, Croatia et Dalmatia contra Turcas.*"³ U istom se katalogu nalazi tekst i za atlas Cod. 8609: "*Mappae geographicae regni Hungariae et terrarum adjacentium a mari Adriatico usque in Transsylvaniam, adjectis ichnographiis et delineationibus coloribus distinctis fortalitorum, arcium etc. quae a Turcis variis temporibus aut obsessa aut expugnata fuerunt. Videntur Martini Stierii. Explicatio germanica promissa deest.*"⁴ Te tekstove, tj. opise dvaju bečkih atlasa, najčešće u skraćenom obliku, pojedini su istraživači u svojim radovima navodili kao *naslove* tih atlasa (Szabo 1914, 1920, 1941, 1971, 1990; Klaić 1918; Habunek-Moravac 1960; Dobronić 1961; Buntak 1972, 1996; Bedenko 1973, 1975, 1993; Domljan 1993; Škalamera 1994; Marković 2001). Međutim, to *nisu naslovi atlasa*, nego opisi pojedinih atlasu dani u spomenutom katalogu rukopisnih atlasu.

Kruhek (1982/83, 1986) za atlase iz Beča navodi naslove na njemačkom jeziku. Za atlas Cod. 8607 "*Pläne von Vestungen in Steiermark, Dalmatien, Kroatien, Ungarn*", a za atlas sa signaturom Cod. 8609 "*Festungen*

² Naslov kataloga: *Tabulae codicum manuscriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum* (Katalog rukopisnih atlasu koji su osim grčkih i istočnjačkih sačuvani u Bečkoj dvorskoj knjižnici). – Prijevod s latinskoga jezika: prof. dr. sc. Olga Perić.

³ Četrdeset tlocrta i crteža perom izrađenih i u boji izvedenih različitih obrambenih građevina i utvrđenih mjesta u Grazu, Ljubljani, kao i u Ugarskoj, Hrvatskoj i Dalmaciji. – Prijevod s latinskoga jezika: prof. dr. sc. Olga Perić.

⁴ Geografske karte Ugarskoga Kraljevstva i okolnih zemalja od Jadranskoga mora sve do Transilvanije s priloženim tlocrtima i crtežima u boji utvrda, kula itd. koje su Turci u različito vrijeme ili opsjedali ili osvojili. Čini se da je autor Martin Stier. Običano tumačenje na njemačkom jeziku nedostaje. – Prijevod s latinskoga jezika: prof. dr. sc. Olga Perić.

¹ Stric Corneliusa Gurlitta imao je isto ime i prezime, bio je glazbenik, skladatelj i profesor glazbe. Živio je od 1820. do 1901.

2 First Discoveries about the Existence of Representations of Croatian Cities from the 16th Century

Cornelius Gurlitt (Nischwitz, January 1, 1850 – Dresden, March 25, 1938), German art historian and architect. He studied architecture at the Bauakademie in Berlin, and aesthetics and history at the High Technical School in Stuttgart. He continued studying art history in Leipzig. He was an assistant at the Museum of Sciences and Arts in Dresden (1879). He was promoted to Dr. Phil., habilitated himself at the High Technical School in Charlottenburg (1890) and was a professor of art history and history of construction at the High Technical School in Dresden (1893–1920). He was the rector of the Technical University of Dresden and one of the founders and the president of the Association of German Architects. He also contributed to the promotion of baroque¹.

His father, Louis Gurlitt, was a landscapist and a graphic artist (1812–1897). From 1851 to 1859, he lived in Vienna, from where he travelled to Dalmatia, Hungary, Italy and Greece. During that time he also exhibited a series of oil paintings representing views from Dalmatia (Schneider 1968). Cornelius probably gained his first insights about Croatia thanks to his father.

The available literature helps us find out when and in what way it was found out in Croatia about the existence of cartographic representation(s) of Zagreb kept in Dresden. It was Cornelius Gurlitt who was in Zagreb at the beginning of the 20th century and brought one or two photographs depicting representations of Zagreb. Two questions come to mind naturally. The first, in what year did Gurlitt bring to Zagreb the copy of Zagreb's representation whose original is kept in Dresden? And the second, since we now know that Dresden is home to two different cartographic representations of Zagreb, did he bring a photograph of only one representation (if so, which one) or both?

Literature mentions three different years, 1902 (Szabo 1914; Klaić 1918; Mirković 1987), 1908 (Szabo 1941, 1971, 1990) and 1909 (Premierl 1978). Brichzin (1992) writes that it was at the end of the 19th century, and L. Dobronić (1961) mentions the beginning of the 20th century. Furthermore, we still don't know whether it was known that the representation is bound in atlas with representations of other cities.

I. Kljajić (2006), on the basis of insight into both Dresden atlases (No. 6 and 11) concludes that Szabo's description (1914) of the representation of Zagreb on the photograph brought by Gurlitt matches the representation from atlas No. 6. Furthermore, I. Kljajić determined that the reproduction of a section of Zagreb's representation brought by M. Mirković (1987) is also from atlas No. 6, and that the drawn representation published by Laszowski (1929) is from atlas No. 11.

According to L. Dobronić (1992) and Brichzin (1992), Cornelius Gurlitt brought photographs of two representations from Dresden to Zagreb.

Further research about possible existence of a report of Gurlitt's stay in Zagreb could answer the questions raised.

3 Atlas Titles

On the basis of own research at the Collection of Manuscripts, Documents and Heritage of the Austrian National Library in Vienna and the Saxon Central State Archive in Dresden, it was determined that not one of the studied atlases contain a title. However, the authors of available gathered literature most often were not aware of that and gave different titles to the atlases.

In their work, certain researchers listed *titles* that do not exist in originals for atlases with signatures Cod. 8607 and/or Cod. 8609, kept at the Collection of Manuscripts, Documents and Heritage of the Austrian National Library in Vienna. For the atlas Cod. 8607, in the catalogue of manuscript atlases² (URL 1) kept at the former Court Library (today's Austrian National Library) in Vienna, it says: "*Quadragesima ichnographiae et delineationes calamo exaratae et coloribus distinctae variorum propugnaculorum et locorum munitorum: Graecii, Labaci et illorum in Hungaria, Croatia et Dalmatia contra Turcas.*"³ The same catalogue also has text for atlas Cod. 8609: "*Mappae geographicae regni Hungariae et terrarum adjacentium a mari Adriatico usque in Transsylvaniam, adjectis ichnographiis et delineationibus coloribus distinctis fortalitorum, arcium etc. quae a Turcis variis temporibus aut obsessa aut expugnata fuerunt. Videntur Martini Stierii. Explicatio germanica promissa deest.*"⁴ These texts, i.e. descriptions of two Vienna atlases, most often in reduced form, are listed in certain researchers' papers as the *titles* of those atlases (Szabo 1914, 1920, 1941, 1971, 1990; Klaić 1918; Habunek-Moravac 1960; Dobronić 1961; Buntak 1972, 1996; Bedenko 1973, 1975, 1993; Domljan 1993; Škalamera 1994; Marković 2001). However, *they are not atlas titles* but descriptions of certain atlases given in the mentioned catalogue of manuscript atlases.

Kruhek (1982/83, 1986) lists titles of the Vienna atlases in German. "*Pläne von Vestungen in Steiermark, Dalmatien, Kroatien, Ungarn*" for the atlas Cod. 8607, and

² Catalog title: *Tabulae codicum manuscriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum* (Catalog of manuscript atlases kept in Greek and eastern libraries, as well as the Vienna Court Library). – Translation from Latin: Prof. Dr. Olga Perić.

³ Forty ground plans and drawings made in ink and color of various defensive buildings and fortifications in Graz, Ljubljana, as well as Hungary, Croatia and Dalmatia. – Translation from Latin: Prof. Dr. Olga Perić.

⁴ Geographic maps of the Hungarian Empire and surrounding countries from the Adriatic Sea all the way to Transylvania with supplemented ground plans and color drawings of fortresses, towers etc. which were under siege or captured by Turks in various times. It seems that the author is Martin Stier. The promised explanation in German is missing. – Translation from Latin: Prof. Dr. Olga Perić.

¹ Cornelius Gurlitt's uncle had the same first and last name, was a musician, composer and a music professor. He lived from 1820 to 1901.

in Ungarn, Kroatien und Slavonien". Međutim, to *nisu naslovi atlasa* jer atlasi nemaju naslov.

Naslov "*Nicolo Angelo: Ungarischer Stadt und Festungsbau* iz godine 1586." jednog od atlasa, koji se čuva u Saskom državnom arhivu u Dresdenu, ali ne i signaturu tog atlasa, spominje Bedenko (1973, 1975, 1993). Citirajući Bedenkov rad iz 1993., Marković (2001) je naveo *naslov* atlasa. Uvidom u dva atlasa (Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 i Nr. 11), koji se čuvaju u tom arhivu, te usporedbom objavljene reprodukcije tlocrta Križevaca u Bedenkovim radovima (1975, 1993), utvrđeno je da je tlocrt iz atlasa br. 11, pa se prema tome navedeni *naslov* odnosi na taj atlas. Međutim, to nije naslov atlasa jer *atlas nema naslov*.

Nadalje, L. Dobronić (1992), a zatim citirajući ju i Škalamera (1994), navode da se na jednom od atlasa, koji se čuva u Saskom državnom arhivu u Dresdenu, nalazi zapis "*Ungariae loca precipua describa per Nicolau(m) Angielu(m) Italu(m)*". Na osnovi uvida u spomenuta dva atlasa iz tog arhiva može se reći kako je to *tekst na karti* Ugarske koja se nalazi na početku atlasa br. 11, a *ne naslov atlasa*.

4. Problem datiranja

U disertaciji *Kartografski prikazi hrvatskih gradova iz 16. stoljeća* (Kljajić 2006), u poglavlju o prethodnim istraživanjima, obrađeno je 80-ak radova 50-ak autora. Često su istraživači u svojim radovima datirali prikaz nekoga grada bez obrazloženja, ne navodeći ni literaturu odakle su ga preuzeli. Pojedini su istraživači prihvaćali i preuzimali datiranje prethodnih istraživača, pozivajući se na literaturu. Neki su se od istraživača služili podacima iz kataloga pojedine institucije u kojima su dani samo okvirni podaci o datiranju pojedinog atlasa. U katalogu rukopisnih atlasa⁵ piše da su oba atlasa (Cod. 8607 i Cod. 8609) *iz 17. stoljeća* (URL 1). Osim toga, iz skeniranih kataložnih listića, koji sadrže podatke o postojanju negativa kartografskih prikaza pojedinih gradova, dostupnih u elektroničkom katalogu Arhiva slika Austrijske nacionalne knjižnice (Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek) u Beču, uočeno je kako su oba atlasa datirana *u 17. stoljeće*, a za prikaze pojedinih gradova navedeno je kako su *iz 17. stoljeća ili iz oko 1660. godine* (URL 2).

Neki istraživači u svojim radovima donose navedene podatke pri datiranju prikaza pojedinoga grada ili cjelog atlasa, ali najčešće ne navode izvor. Međutim, u svojim su istraživanjima pojedini znanstvenici usporedbom sadržaja prikazana na crtežu pojedinoga grada i sačuvanih pisanih dokumenata dolazili do novih podataka o datiranju prikaza. Pritom su isticali kako postoji problem oko datiranja atlasa, pa su često uz navod kako atlas potječe *iz 17. stoljeća* dodavali da crtež prikazuje izgled grada (utvrde) *iz ranijega doba* (Szabo 1914, 1920; Dobronić 1961; Kampuš 1968/69; Kruhek 1982/83, 1986, 1987).

Uvidom u oba bečka atlasa (Cod. 8607 i Cod. 8609) i oba dresdenska atlasa (Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 i Nr. 11), te prema objavljenim radovima o karlsruheškom atlasu (Hfk. Bd. XV), utvrđeno je da *ni jedan od tih pet atlasa nije datiran*. Osim toga, atlasi ne sadrže *ni jedan prikaz s oznakom godine*.

Zbog svega toga teško je odrediti točno vrijeme nastanka pojedinih prikaza, odnosno atlasa. Uzimajući u obzir devet vrsta vodenih znakova papira, na kojima su izrađeni kartografski prikazi iz pet atlasa⁶, svakako se može zaključiti kako su prikazi nastali u drugoj polovici 16. stoljeća, sve dok se budućim detaljnijim istraživanjima ne odredi točnije datiranje.

Na osnovi obrađenih radova u disertaciji (Kljajić 2006), utvrđeno je da su najčešće opisivani i objavljeni prikazi iz bečkog atlasa Cod. 8609. Iako su prikazi Zagreba i Koprivnice najčešće obrađivani, još uvijek postoje velike razlike u datiranju tih prikaza od različitih istraživača, pa čak i od istih, što se može vidjeti iz tablice 1. U toj su tablici navedeni radovi (prezime autora i godina objavljivanja rada) u kojima su objavljene reprodukcije prikaza hrvatskih gradova ili je navedeno vrijeme nastanka prikaza pojedinoga grada i atlasa.

5. Pogrešne signature

Pogrešno navođenje signature atlasa uz opis ili reprodukciju pojedinoga kartografskog prikaza u nekim radovima uzrokuje još veću zbrku oko datiranja prikaza. Primjerice Kruhek (1990) i Žmegač (2000) umjesto atlasa sa signaturom Cod. 8609 pogrešno navode atlas sa signaturom Cod. 8608. Slično tomu, Karaman (1986) i N. Klaić (1987) navode Cod. 8622, a Kruhek (1987) Cod. 8655. Međutim, atlas Cod. 8608 sadrži radove Martina Stiera iz 1660., atlas Cod. 8622 sadrži radove Johannesa Ledentua iz 1639., a atlas Cod. 8655 radove Matthiasa Antoniusa Weissaa iz 1729.

Osim toga, u nekoliko je radova uočena zamjena signatura različitih atlasa uz reprodukcije prikaza, te netočno navođenje gradova u kojima se ti atlas nalaze. L. Dobronić (1992) je uz reprodukcije obaju prikaza Zagreba iz Beča točno navela podatke o atlasima. Međutim, uz ostala *tri prikaza* međusobno je zamijenila podatke o atlasima u kojima se ti prikazi nalaze. L. Dobronić uz prikaz koji se nalazi u dresdenskom atlasu br. 11 navodi da je iz karlsruheškog atlasa XV, uz prikaz iz karlsruheškog atlasa navela je da je iz dresdenskog atlas br. 6, a uz prikaz koji se nalazi u dresdenskom atlasu br. 6 navela je da je iz dresdenskog atlas br. 11 (slika 2).

Nadalje, za sva tri objavljena plana Koprivnice, Krmpotić (1997) je pogriješio pri navođenju signatura atlasa u kojima se pojedini planovi nalaze. On je objavio planove Koprivnice iz dresdenskih atlas br. 6 i 11 te

⁶ Prema istraživanju Lj. Perči (1994), svi su vodeni znakovi poznati od sredine 16. stoljeća, a neki su postojali do kraja devedesetih godina 16. stoljeća.

⁵ Vidi fusnotu 2

Table 1. Dating of cartographic representations of some Croatian cities from the Cod. 8609 atlas

Tablica 1. Datiranje kartografskih prikaza nekih hrvatskih gradova iz atlasa Cod. 8609

	Paper Rad	City Grad	Dating of representation (atlas) Datiranje prikaza (atlasa)	Explained on the basis of conclusions Obrazloženo na temelju zaključivanja	References Poziva se na literaturu	No expla- nation Bez obrazlo- ženja
1	Szabo 1911	Zagreb	16 th cen. (atlas 17 th cen.) / 16. st. (atlas 17. st.)	+		
2	Szabo 1914	Zagreb	1517–1529 (atlas 17 th cen.) 1517–1529. (atlas 17. st.)	+		
3	Klaić 1918	Zagreb	1517–1529	+		
4	Szabo 1920	Zagreb	1517–1529 (atlas 18 th cen.) 1517–1529. (atlas 18. st.)	+		
5	Szabo 1941	Zagreb	16 th cen., 1528 / 16. st., 1528.	+		
6	Habunek- Moravac 1960	Zagreb	1521–1529	+	+	
7	Dobronić 1961	Zagreb	1519–1526, 15 th cen. (atlas 17 th cen.) 1519–1526., 15. st. (atlas 17. st.)	+		
8	Glunčić 1966	Zagreb	1519–1526			+
9	Grothusen 1967	Zagreb	1519–1526		+	
10	Kampuš 1968/69	Zagreb	1530's, 1519–1526 (atlas 17 th cen.) 1530-e godine, 1519–1526. (atlas 17. st.)	+	+	
11	Szabo 1971	Zagreb	16 th cen. / 16. st.	+		
12	Buntak 1972	Zagreb	1517–1529, 1529	+		
13	Premierl 1978	Zagreb	1521–1529	+		
14	Kampuš and Karaman 1979	Zagreb	1517–1526			+
15	Karaman 1980	Koprivnica	around 1570 / oko 1570.			+
16	Klaić 1982	Zagreb	beginning of 16 th cen. / početak 16. st.	+	+	
17	Kruhek 1982/83	Đurđevac	end of 16 th cen. (atlas around 1660) kraj 16. st. (atlas oko 1660.)	+	+	
18	Bakrač 1983	Koprivnica	middle of 16 th cen. / polovica 16. st.	+	+	
19	Feletar 1984	Koprivnica	14 th or 15 th cen. / 14. ili 15. st.	+		
20	Kampuš and Karaman 1984	Zagreb	1517–1526			+
21	Karaman 1986	Koprivnica	around 1570 / oko 1570.	+		
22	Kruhek 1986	Koprivnica	second half of 16 th cen. (atlas around 1660) druga polovica 16. st. (atlas oko 1660)	+	+	
23	Kampuš and Karaman 1987	Zagreb	1517–1526			+
24	Klaić 1987	Koprivnica	16 th cen. / 16. st.			+
25	Kruhek 1987	Veliki Gradac	16 th cen., around 1660 (atlas: middle of 17 th cen., around 1660) 16. st., oko 1660. (atlas: sredina 17. st., oko 1660)	+	+	
26	Deanović 1988	Zagreb	1529	+		
27	Dobronić 1988	Zagreb	third decade of 16 th cen. / treće desetljeće 16. st.	+	+	
28	Kruhek 1988	Veliki Gradac	17 th cen. / 17. st.	+	+	

	Paper Rad	City Grad	Dating of representation (atlas) Datiranje prikaza (atlasa)	Explained on the basis of conclusions Obrazloženo na temelju zaključivanja	References Poziva se na literaturu	No expla- nation Bez obrazlo- ženja
29	Kruhek 1990	Otočac	end of 16 th cen. / kraj 16. st.			+
30	Kruhek 1990	Brinje	end of 16 th cen. / kraj 16. st.			+
31	Kruhek 1990	Dabar	end of 16 th cen. / kraj 16. st.			+
32	Szabo 1990	Zagreb	16 th cen. / 16. st.	+		
33	Dobronić 1991	Zagreb	first half of 16 th cen. / prva polovica 16. st.			+
34	Dobronić 1992	Zagreb	before 1566 / prije 1566.	+		
35	Feletar and Ranilović 1992	Koprivnica	15 th cen. (second half of 16 th cen., around 1570) 15. st. (druga polovica 16. st., oko 1570)	+	+	
36	Perči 1992	Koprivnica	16 th cen. / 16. st.	+	+	
37	Domljan 1993	Cirkvena	around 1660 / oko 1660.	+		
38	Feletar 1993	Koprivnica	16 th cen. (second half of 16 th cen., around 1570) 16. st. (druga polovica 16. st., oko 1570)	+	+	
39	Kampuš and Karaman 1994	Zagreb	around 1570 / oko 1570.			+
40	Perči 1994	Zagreb	second half of 16 th cen. / druga polovica 16. st.	+	+	
41	Škalamera 1994	Zagreb	around 1566 / oko 1566.	+	+	
42	Žmegač 1994a	Gradec	second half of 16 th cen. / druga polovica 16. st.	+		
43	Žmegač 1994a	Zagreb	after 1520 / nakon 1520.	+		
44	Žmegač 1994b	Zagreb	16 th cen. / 16. st.	+	+	
45	Bedenko 1995	Zagreb	second half of 16 th cen. / druga polovica 16. st.		+	
46	Kampuš and Karaman 1995	Zagreb	around 1570 / oko 1570.			+
47	Arbutina 1996	Zagreb	16 th cen., around 1566 / 16. st., oko 1566.		+	
48	Buntak 1996	Zagreb	1517–1529, middle of 16 th cen. 1517–1529., polovica 16. st.	+	+	
49	Horvat 1996/1997	Zagreb	around 1520 / oko 1520.			+
50	Krmpotić 1997	Zagreb	1566		+	
51	Žmegač 1997	Koprivnica	second half of 16 th cen. / druga polovica 16. st.	+		
52	Žmegač 2000	Brinje	second half of 16 th cen. / druga polovica 16. st.	+		
53	Slukan Altić 2000/2001	Koprivnica	1566	+		
54	Žmegač 2000/2001	Koprivnica	second half of 16 th cen. druga polovica 16. st.	+		
55	Marković 2001	Zagreb	around 1550 / oko 1550.	+	+	
56	Marković 2001	Koprivnica	middle of 16 th cen. / polovica 16. st.	+	+	
57	Marković 2001	Križevci	second half of 16 th cen. / druga polovica 16. st.	+	+	
58	Premierl 2002	Zagreb	before 1566 / prije 1566.	+		
59	Feletar 2003	Koprivnica	16 th cen. (second half of 16 th cen., around 1570) 16. st. (druga polovica 16. st., oko 1570)	+	+	
60	Slukan Altić 2003a	Đurđevac	1566	+		
61	Slukan Altić 2003b	Zagreb	1566	+		
62	Premierl 2005	Zagreb	around 1566 / oko 1566.		+	
63	Slukan Altić 2005	Koprivnica	around 1565 / oko 1565.	+	+	

"Festungen in Ungarn, Kroatien und Slavonien" for the atlas with the signature Cod. 8609. However, these are not atlas titles because atlases do not have titles.

The title "*Nicolo Angelo: Ungarischer Stadt und Festungsbau* from 1586" of one of the atlases kept at the Saxon Central State Archive in Dresden, but not its signature, is mentioned by Bedenko (1973, 1975, 1993). Citing Bedenko's paper from 1993, Marković (2001) wrote the title of the atlas. By looking at the two atlases (Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 and Nr. 11), kept at that archive, and by comparing the published reproduction of the ground plan of Križevci in Bedenko's papers (1975, 1993), it was determined that the ground plan belongs to atlas No. 11, so the listed title refers to that atlas. However, it is not its title because *the atlas doesn't have a title*.

Furthermore, L. Dobronić (1992), and then Škalamera citing her (1994), state that one of the atlases kept at the Saxon Central State Archive in Dresden contains the record "*Ungariae loca precipua describa per Nicolau(m) Angielu(m) Italu(m)*". On the basis of inspecting the mentioned two atlases from the archive, it can be said that it is the *text on the map* of Hungary at the beginning of the atlas No. 11, and *not the atlas title*.

4 The Problem of Dating

The chapter about previous research from the dissertation *Cartographic Representations of Croatian Cities from the 16th Century* (Kljajić 2006) deals with about 80 papers by about 50 authors. In their papers, researchers often dated the representation of a particular city with no explanation, not even citing literature they took it from. Certain researchers accepted and adopted dating of earlier researchers, referencing literature. Some researchers used data from catalogues of particular institutions that listed only the general data about dating of a certain atlas. The catalogue of manuscript atlases⁵ mentions that both atlases (Cod. 8607 and Cod. 8609) are from the 17th century (URL 1). Besides, from the scanned catalogue sheets containing data about the existence of negatives of cartographic representations of individual cities, available at the electronic catalogue of the Picture Archive of the Austrian National Library (Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek) in Vienna, it was noticed that both atlases are dated to the 17th century, and it is stated for the representations of certain cities that they are from the 17th century or from around 1660 (URL 2).

In their work, some researchers mention the stated data when dating a representation of a particular city or the whole atlas, but most often do not cite the source. However, certain researchers compared the content of the drawing of a particular city and saved written documents and came to new data about the representation's dating. They pointed out that there is a problem with dating the atlas, so they often added that the drawing represents the appearance of city (fortress) from earlier time

to the statement that the atlases originate from the 17th century (Szabo 1914, 1920; Dobronić 1961; Kampuš 1968/69; Kruhek 1982/83, 1986, 1987).

Inspection of Vienna atlases (Cod. 8607 and Cod. 8609) and both Dresden atlases (Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 and Nr. 11), and papers published about the Karlsruhe atlas (Hfk. Bd. XV) revealed that *none of the five atlases is dated*. Besides, the atlases *don't contain a single representation with marked year*.

Due to all this, it is difficult to determine the accurate time of production of a particular representation or atlas. Taking into consideration nine types of watermarks of papers on which cartographic representations from five atlases⁶, it can be concluded with certainty that the representations were made during the second half of the 16th century, until future more detailed research determines more accurate dating.

On the basis of processed papers in the dissertation (Kljajić 2006), it was determined that representations from the Vienna atlas Cod. 8609 have been described and published most often. Although representations of Zagreb and Koprivnica have been processed the most, there are still great differences in dating of those representations from various authors, and even the same authors, which can be seen in Table 1. The table lists papers (author's last name and paper's year of publishing) that feature reproductions of Croatian cities' representations or the time of production of the representation of a particular city and atlas.

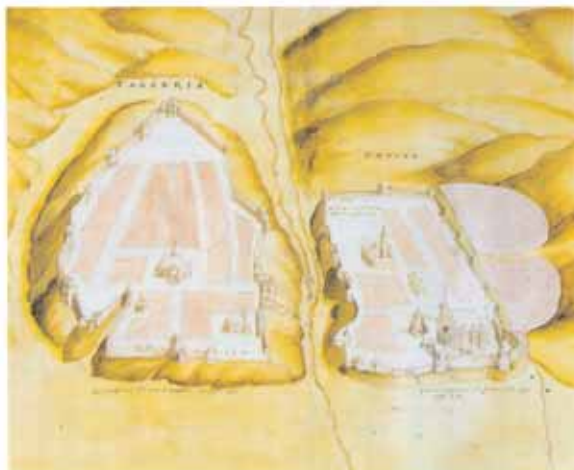
5 Incorrect Signatures

Incorrect listing of atlas signatures next to the description or reproduction of a particular cartographic representation in some papers causes even more complications concerning representation dating. For example, Kruhek (1990) and Žmegač (2000) incorrectly list the atlas with the signature Cod. 8608 instead of the one with signature Cod. 8609. Similarly, Karaman (1986) and N. Klaić (1987) list Cod. 8622, and Kruhek (1987) Cod. 8655. However, the Cod. 8608 atlas contains works of Martin Stier from 1660, the Cod. 8622 atlas contains works of Johannes Ledentu from 1639, and the Cod. 8655 atlas works of Matthias Antonius Weiss from 1729.

Besides, it was mentioned that signatures of various atlases next to representation reproductions in several papers were exchanged, and incorrect listing of cities those atlases are situated in. L. Dobronić (1992) correctly listed atlas data next to reproduction of both Zagreb representations from Vienna. However, next to the other *three representations*, she switched data about the atlases those representations appear in. Next to the representation from the Dresden atlas No. 11, L. Dobronić notes that it is from the Karlsruhe atlas XV, next to the representation from the Karlsruhe atlas that it is from the

⁵ According to Lj. Perčić's research (1994), all watermarks are known from the middle of the 16th century, and some has existed to the end of the nineties of the 16th century.

⁶ See footnote No. 2

Nationalbibliothek, Wien, Cod. 8609

Nationalbibliothek, Wien, Cod. 8607

Generallandesarchiv, Karlsruhe, HfK, Bd. XV

Staatsarchiv, Dresden, Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6, Bl. 14/15

Staatsarchiv, Dresden, Schr. XXVI, F. 96, Nr. 11, Bl. 18

Najstariji likovni prikazi slobodnog i kraljevskog grada, Kaptola i biskupske tvrde:

O planovima iz Dresdenu, a osobito o vremenu kad su ti planovi nacrtani, vrijedno je navesti podatke kojima raspolaže Državni arhiv u Dresdenu. Prema dopisu tog arhiva od 10. ožujka 1992. »izborni knez August Saski dobio je u kolovozu 1566. godine od Kristofora von Carlowitza iz Praga, koji je bio u habsburškoj službi, dva atlasa bez naslova, s 51 odnosno 44 tlocrta utvrda jugoistočno od Beča«. Planovi Zagreba nalaze se među tim tlocrtima, što znači da su nacrtani prije 1566. godine, najvjerojatnije nedugo prije te godine, jer su vrlo vjerojatno saskom izbornom knezu dostavljeni svježi podaci o utvdama strateški važnim za obranu Europe od Turaka. U jednom od spomenutih atlasa u Državnom arhivu u Dresdenu nalazi se zapis: »Ungariae loca praecipua descripta per Nicolau(m) Angielu(m) Italu(m)«. Prema tome, autor naših planova bio je Talijan Nikola Andelo. I talijanski tekstovi na tim planovima dokazuju da ih je izradio Talijan. Talijani su u to doba u Europi vodili u teoriji, projektiranju i gradnji utvrda.

Fig. 2. Cartographic representations of Zagreb from all five atlases published in the monograph "Free and Royal City of Zagreb" by L. Dobronić (1992), with incorrectly listed signatures

Slika 2. Kartografski prikazi Zagreba iz svih pet atlasa objavljeni u monografiji "Slobodni i kraljevski grad Zagreb" L. Dobronić (1992), s pogrešno navedenim signaturama

Fig. 3. Plans of Koprivnica from three atlases published in the monograph "Reports about Determination of Borders of the Croatian Kingdom from the 16th to the 18th century" by Lj. Krmpotić (1997) with incorrectly listed signatures

Slika 3. Planovi Koprivnice iz triju atlasa objavljeni u monografiji "Izveštaji o utvrđivanju granica Hrvatskoga Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća" Lj. Krmpotića (1997) s pogrešno navedenim signaturama

Dresden atlas No. 6, and next to the representation from the Dresden atlas No. 6 that it is from the Dresden atlas No. 11 (Fig. 2).

Furthermore, Krmpotić (1997) incorrectly listed signatures of atlases containing individual plans for all three published plans of Koprivnica. He published plans of Koprivnica from Dresden atlases No. 6 and 11 and the plan of Karlsruhe atlas XV. He states that the plan in the upper left corner is from the Karlsruhe atlas XV, but it is really from the Dresden atlas No. 11. The plan in the lower left corner is from the Dresden atlas No. 6, and not the Dresden atlas No. 11, as it is listed. Krmpotić states that the plan from the Karlsruhe atlas XV is from the Dresden atlas No. 6 (Fig. 3). Incorrect listing of data for the same three plans was also found in M. Slukan Altić's monograph from 2005.

6 Incomplete Data

In papers about representations of particular cities, some scientists do not mention that the representations are bound in atlases (Glunčić 1966; Grothusen 1967; Kampuš and Karaman 1979, 1984, 1987, 1994, 1995;

Karaman 1980; Klaić 1982; Feletar 1984; Mirković 1987; Deanović 1988; Kuzmić 1990; Badurina et al. 1993; Feletar 1993, 2003; Horvat 1996/97; Marković 2001; Premerl 2005). On the basis of such papers, readers could conclude that they are individual, unbound city representations.

Publishing reproductions of photographs, which are kept in some Croatian institutions, N. Klaić (1982) and Horvat (1996/97) don't state the names of institutions the originals of certain atlases or cartographic representations are kept in, which can deceive the readers to believe the representations are kept in Croatia.

In the book *Povijest Zagreba* (History of Zagreb), N. Klaić (1982) published reproductions of three representations of Zagreb she dated to the beginning of the 16th century. In the *List of Pictures and Maps* at the end of the book, the author stated that those representations are from the Zagreb Municipal Museum. Since the author didn't state that those are photographs of the representations, which are kept at the Collection of Photographs of the Museum, one could incorrectly conclude that the representations themselves are also kept at the Museum as individual sheets because she didn't explain that the representations are bound in atlases kept elsewhere.

plan iz karlsruheškog atlasa XV. Za plan koji se nalazi u lijevom gornjem kutu navodi da je iz karlsruheškog atlasa XV, a zapravo je iz dresdenskog atlasa br. 11. Plan u donjem lijevom kutu je iz dresdenskog atlasa br. 6, a ne iz dresdenskog atlasa br. 11, kao što je navedeno. Za plan koji je inače iz karlsruheškog atlasa XV, Krmpotić navodi da je iz dresdenskog atlasa br. 6 (slika 3). Pogrešno navođenje podataka za ista tri plana ustanovljeno je i u monografiji M. Slukan Altić iz 2005. godine.

6. Nepotpuni podaci

U radovima o prikazima pojedinoga grada, neki znanstvenici ne navode da su prikazi uvezani u atlase (Glunčić 1966; Grothusen 1967; Kampuš i Karaman 1979, 1984, 1987, 1994, 1995; Karaman 1980; Klaić 1982; Feletar 1984; Mirković 1987; Deanović 1988; Kuzmić 1990; Badurina i dr. 1993; Feletar 1993, 2003; Horvat 1996/97; Marković 2001; Premerl 2005). Na osnovi takvih radova čitatelji mogu zaključiti kako je riječ o pojedinačnim, neuvezanim prikazima grada.

Objavljujući reprodukcije fotografija, koje se čuvaju u nekim hrvatskim institucijama, N. Klaić (1982) i Horvat (1996/97) ne navode nazive institucija u kojima se čuvaju originali pojedinih atlasa ili kartografskih prikaza, što čitatelje može dovesti u zabludu kako se ti prikazi čuvaju u Hrvatskoj.

U knjizi *Povijest Zagreba* N. Klaić (1982) objavila je reprodukcije triju prikaza Zagreba, koje je datirala na početak 16. stoljeća. U *Popisu slika i karata* koji se nalazi na kraju knjige, autorica je navela da su ti prikazi iz Muzeja grada Zagreba. Budući da autorica nije navela da su to fotografije tih prikaza, koje se inače nalaze u Fototeci Muzeja, moglo bi se pogrešno zaključiti kako se ti prikazi nalaze i u Muzeju kao pojedinačni listovi jer nije objasnila da su prikazi uvezani u atlase koji se čuvaju negdje drugdje.

Isječkom najstarijega prikaza Zagreba služio se Horvat (1996/97), i uz njega naveo kako je to grafika iz oko 1520. godine. Horvat nije naglasio da je u radu objavio isječak prikaza, koji je uvezan u atlas. Međutim, naveo je da se prikaz nalazi u Fototeci Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu. Zbog toga što nije spomenuo gdje se čuva izvor, moglo bi se pogrešno zaključiti da se taj prikaz nalazi u navedenoj ustanovi.

Neki od istraživača u svojim su se radovima služili samo isječkom kartografskoga prikaza, ne objašnjavajući da je to zapravo samo dio crteža (Szabo 1941; Habunek-Moravac 1960; Kampuš 1968/69; Klaić 1982; Dobronić 1988).

7. Zaključak

Razmatrani su prikazi hrvatskih gradova koji su uvezani u pet rukopisnih atlasa. Dva takva atlasa (signatura Cod. 8607 i Cod. 8609) čuvaju se u Zbirci rukopisa, spisa i ostavštine Austrijske nacionalne knjižnice (Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung der Österreichischen Nationalbibliothek) u Beču, dva (signatura Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 i Schr. XXVI, F. 96, Nr. 11) u Saskom državnom arhivu (Sächsisches Hauptstaatsarchiv) u Dresdenu i jedan (signatura Hfk. Bd. XV) u Glavnom zemaljskom arhivu (General-landesarchiv) u Karlsruheu. Na temelju provedenih istraživanja može se zaključiti da se pri istraživanju kartografskih prikaza hrvatskih gradova iz 16. stoljeća nailazi na znatne teškoće i probleme. Neki od tih problema objašnjeni su u ovome radu.

Iako se zna da je Cornelius Gurlitt početkom 20. stoljeća bio u Zagrebu i donio sa sobom iz Dresdena prve fotografije kartografskih prikaza Zagreba, još nije točno utvrđeno koje je to godine bilo, te je li donio fotografiju samo jednog prikaza ili oba (budući da danas znamo za dva različita prikaza Zagreba, izvornici kojih se čuvaju u Saskom državnom arhivu u Dresdenu u atlasima sa signaturama Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 i Schr. XXVI, F. 96, Nr. 11).

U postojećoj literaturi upotrebljavaju se različiti naslovi za istražene atlase. Na osnovi vlastitih istraživanja utvrđeno je da ni jedan od tih atlasa nema naslov.

Često su istraživači u svojim radovima datirali prikaz nekoga grada bez obrazloženja. Pojedini su istraživači prihvaćali i preuzimali datiranje prethodnih istraživača. Neki su se istraživači služili podacima iz odgovarajućih kataloga u kojima su navedeni samo okvirni, a katkad i pogrešni podaci. Još uvijek postoje velike razlike u datiranju tih prikaza od različitih istraživača, pa čak i istih. Na primjer, 30-ak autora ne može se složiti oko datiranja prikaza nekih gradova iz atlasa Cod. 8609. Raspon u koji ti autori smještaju nastanak kartografskih prikaza iz tog atlasa i nastanak samog atlasa vrlo je širok, obuhvaća razdoblje od 14. do 18. stoljeća, tj. čak 500 godina! Činjenica je da ni jedan od pet istraženih atlasa nije datiran. Osim toga, ni jedan list iz ni jednog atlasa ne nosi oznaku godine. Uzevši u obzir devet vrsta vodenih znakova papira na kojima su crteži izrađeni, može se zaključiti da su prikazi nastali u drugoj polovici 16. stoljeća.

Pogrešno navođenje signature atlasa uz opis ili reprodukciju pojedinoga kartografskog prikaza pro-uzrokuje još veću zbrku oko njihova datiranja. Naravno, tomu često pridonose i nepotpuni podaci.

Horvat used the section of the oldest representation of Zagreb (1996/97), and stated that the graphic is from about 1520. Horvat didn't stress that he published the section of a representation, which is published in an atlas. However, he did state that the representation is kept at the Collection of Photographs of the Administration for Protection of Cultural Heritage in Zagreb. Since he didn't say where the original is kept, it could be wrongly concluded that the representation is kept in that institution.

In their work, some researchers just used sections of cartographic representation, not explaining that it is in fact only a part of the drawing (Szabo 1941; Habunek-Moravac 1960; Kampuš 1968/69; Klaić 1982; Dobronić 1988).

7 Conclusion

Representations of Croatian cities bound in five manuscript atlases are analysed. Two such atlases (signature Cod. 8607 and Cod. 8609) are kept at the Collection of Manuscripts, Documents and Heritage of the Austrian National Library (Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung der Österreichischen Nationalbibliothek) in Vienna, two (signature Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 and Schr. XXVI, F. 96, Nr. 11) at the Saxon Central State Archive (Sächsisches Hauptstaatsarchiv) in Dresden and one (signature Hfk. Bd. XV) at the Main Land Archive (Generallandesarchiv) in Karlsruhe. On the basis of conducted research, it can be concluded that there are significant obstacles and problems in researching cartographic representations of Croatian cities from the 16th century. Some of the problems are explained in this paper.

Although it is known that Cornelius Gurlitt was in Zagreb at the beginning of the 20th century and brought

the first photographs of Zagreb's cartographic representations from Dresden with him, it has not been accurately determined yet which year it was, and whether he brought a photograph of only one representation or both (since today we know about two different representations of Zagreb whose originals are kept at the Saxon Central State Archive in Dresden in atlases with signatures Schr. XXVI, F. 96, Nr. 6 and Schr. XXVI, F. 96, Nr. 11).

Existing literature uses various titles for explored atlases. On the basis of own research, it was determined that those atlases do not have titles.

Researchers often dated a representation of a city without explanation. Certain researchers adopted and took datings of earlier researchers. Some of them used data from corresponding catalogues that feature only general, sometimes even incorrect data. There are still great differences in dating of those representations from various authors, and even the same ones. For example, about 30 authors can't agree on dating of representations of some cities from the Cod. 8609 atlas. The range in which these authors place the origin of a cartographic representation from that atlas and the origin of atlas itself is very wide, encompasses the period from the 14th to the 18th century, i.e. almost 500 years! The fact is that none of the five atlases were dated. Besides, no sheets from the atlases bear the marking of year. Taking into consideration nine types of watermarks of papers the drawings were produced one, it can be concluded that the representations were made during the second half of the 16th century.

Incorrect listing of atlas signatures next to description or reproduction of individual cartographic representations causes even more complications concerning their dating. Of course, incomplete data also often contribute to this.

References / Literatura

- Arbutina, D. (1996): *Razvoj kaptolskog vrta Ribnjaka u Zagrebu i planovi za uređenje perivoja*. Prostor, Vol. 4, No. 2 (12), 253–270.
- Badurina, A., Fischer, M., Žmegač, A. (1993): *Profana arhitektura*, u: Ž. Domljan (ur.): *Križevci – grad i okolica*. Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 271–276.
- Bakrač, Lj. (1983): *Prilog istraživanju koprivničke utvrde*, u: M. Marković (ur.): *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 49. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 27–43.
- Bedenko, V. (1973): *Križevci – urbanistički razvoj*, magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bedenko, V. (1975): *Križevci – razvoj grada*. Glasilo Arhitektonskog fakulteta 3, 1–63.
- Bedenko, V. (1993): *Urbanistički razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća*, u: Ž. Domljan (ur.): *Križevci – grad i okolica*. Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 75–91.
- Bedenko, V. (1995): *O prostoru Kaptola u srednjem vijeku*, u: A. Škvorčević (ur.): *Zagrebačka biskupija i Zagreb: 1094–1994*. Nadbiskupija zagrebačka, Zagreb, Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića, 633–648.
- Brichzin, H. (1992): *Eine Ungarnkarte von Nicolaus Angielus sowie Grund- und Aufrisse ungarischer Festungen aus dem Jahr 1566 im Sächsischen Hauptstaatsarchiv zu Dresden*, Teil I. Cartographica Hungarica 2, 39–43.
- Buntak, F. (1972): *Likovni prikazi Zagreba od 16. do 19. stoljeća*. Kaj 7–8, 41–75.
- Buntak, F. (1996): *Povijest Zagreba* (priredio Mladen Švab). Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Deanović, A. (1988): *Renesansne utvrde katedrale (XV. i XVI. st.)*, u: A. Deanović, Ž. Čorak, N. Gattin: *Zagrebačka katedrala*. Globus, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 71–72.

- Dobronić, L. (1961): *Stari planovi Zagreba*. Urbanistički zavod grada Zagreba, Zagreb.
- Dobronić, L. (1988): *Zagrebačka biskupska tvrđa*. Školska knjiga, Zagreb.
- Dobronić, L. (1991): *Biskupski i kaptolski Zagreb*. Školska knjiga, Zagreb.
- Dobronić, L. (1992): *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*. Školska knjiga, Zagreb.
- Domljan, Ž. (1993): *Naselja i lokaliteti – Cirkvena*, u: Ž. Domljan (ur.): *Križevci – grad i okolica*. Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 289–290, 293.
- Feletar, D. (1984): *Gdje je bila stara Koprivnica*. Glas Podravine, br. 23 (22.06.), 7.
- Feletar, D., Ranilović, B. (1992): *Spomenici kulture i povijesti u općini Koprivnica*. Biblioteka "Podravskog zbornika", knj. 28, Muzej grada Koprivnice, Ogranak Matice hrvatske Koprivnica, Koprivnica.
- Feletar, D. (1993, 2003): *Stara Koprivnica – kratka povijesnica*, u: D. Feletar, V. Prvčić: *Stara Koprivnica*. Biblioteka "Cvrčak", knj. 3, Nakladnička kuća "Mali princ", Koprivnica, 15–40.
- Glunčić, A. (1966): *Urbane vrijednosti starog Zagreba*. Zagreb.
- Grothusen, K. D. (1967): *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts – Ein Beitrag zum Städtewesen Südosteuropas im Mittelalter*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Habunek-Moravac, Š. (1960): *Prilog proučavanju srednjovjekovnih kaptolskih utvrda*. Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb, 85–99.
- Horvat, Z. (1996/97): *Gradnja i pregradnja zapadnoga pročelja zagrebačke katedrale*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 22 i 23, 35–56.
- Kampuš, I. (1968/69): *O utvrđivanju zagrebačkoga Gradeca 1557–59*. Historijski zbornik 21-22, 309–327.
- Kampuš, I., Karaman, I. (1979): *Tisućljetni Zagreb: od davnih naselja do suvremenog velegrada*. Grafički zavod Hrvatske, Školska knjiga, Zagreb.
- Kampuš, I., Karaman, I. (1984, 1987, 1994): *Tisućljetni Zagreb: od davnih naselja do suvremenog velegrada*. Školska knjiga, Zagreb.
- Kampuš, I., Karaman, I. (1995): *Zagreb through a thousand years: from ancient settlements to modern city*. Školska knjiga, Zagreb.
- Karaman, I. (ur., 1980): *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*. Školska knjiga, Zagreb.
- Karaman, I. (1986): *Osnovne socijalno-ekonomske determinante povijesnog razvoja grada Koprivnice i njegove regije*, u: *Koprivnica – grad i spomenici*. Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 18–24.
- Klaić, N. (1982): *Povijest Zagreba*, knjiga prva. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Klaić, N. (1987): *Koprivnica u srednjem vijeku*. Biblioteka "Podravskog zbornika", knj. 19, Centar za kulturu Koprivnica, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica.
- Klaić, V. (1918): *Zagreb 1910.–1913*. Tisak nadbiskupske tiskare, Zagreb.
- Kljajić, I. (2001): *Hrvatski kartografi*, magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu, Geodetski fakultet.
- Kljajić, I. (2006): *Kartografski prikazi hrvatskih gradova iz 16. stoljeća*, doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu, Geodetski fakultet.
- Krmpotić, Lj. (1997): *Izveštaji o utvrđivanju granica Hrvatskoga Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća*. Nakladni zavod Hrvatski zapisnik, Hannover – Karlobag – Čakovec.
- Kruhek, M. (1982/83): *Stari đurđevački grad u sistemu granične obrane od 16. do 19. stoljeća*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 8 i 9, 85–106.
- Kruhek, M. (1986): *Tvrđava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj*, u: *Koprivnica – grad i spomenici*. Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 25–32.
- Kruhek, M. (1987): *Stari glinski gradovi i utvrde*. Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, sv. 4, Zagreb.
- Kruhek, M. (1988): *Fortifikacijska arhitektura Vojne krajine na području današnje općine Glina*, u: D. Roksandić, M. Kolar-Dimitrijević (ur.): *Glina – glinski kraj kroz stoljeća*, Zbornik radova sa simpozija *Glina 1284–1944–1984*, Glina, 6-8. 10. 1984, 23–29.
- Kruhek, M. (1990): *Utvrde Senjske kapetanije u XVI. stoljeću*. Senjski zbornik 17, 93–112.
- Kuzmić, Z. (1990): *Priča o gradu Zagrebu*. August Šenoa, Zagreb.
- Laszowski, E. (1929): *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, Svezak dvanaesti (Isprave godine 1526–1564.), *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, Volumen duodecimum (Diplomata: Annor. 1526–1564.). Tiskom zakladne tiskare "Narodnih novina", Zagreb.
- Marković, M. (2001): *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*. AGM, Zagreb.
- Mirković, M. (1987): *Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturnopovijesno značenje*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 13, 115–135.
- Perči, Lj. (1992): *Prilog poznavanju planova Koprivnice iz 16. i 17. stoljeća*. Podravski zbornik, 47–64.
- Perči, Lj. (1994): *Prilog proučavanju planova slavonske granice: planovi Zagreba iz 16. stoljeća*. Varaždinski godišnjak, 123–130.

- Premierl, N. (1978): *Likovni prikazi Zagreba od 16. do kraja 19. stoljeća*, katalog izložbe. Muzej grada Zagreba.
- Premierl, N. (ur., 2002): *Vodič: Muzej grada Zagreba*, 2. dopunjeno izdanje. Muzej grada Zagreba, Zagreb.
- Premierl, N. (2005): *Potok u srcu Zagreba: Uz potok Medveščak – od izvora do ušća*, katalog izložbe. Muzej grada Zagreba, Zagreb.
- Schneider, M. (1968): *Vedute XIX stoljeća u grafici*, Katalog muzejskih zbirki I. Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb.
- Slukan Altić, M. (2000/2001): *Povijest kartografskih radova na području grada Koprivnice*. Podravski zbornik, 63–73.
- Slukan Altić, M. (2003a): *Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnoga grada*. Podravina, Vol. 2, br. 3, 90–102.
- Slukan Altić, M. (2003b): *Povijesna kartografija – Kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Meridijani, Samobor.
- Slukan Altić, M. (2005): *Povijesni atlas gradova – Koprivnica*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Muzej grada Koprivnice.
- Szabo, Gj. (1911): *Samostan cistericita u Zagrebu*. Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, 238–245.
- Szabo, Gj. (1914): *Slike grada Zagreba iz četiri stoljeća*, I. dio. Savremenik 3, 158–163.
- Szabo, Gj. (1920): *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Izvanredno izdanje Matice hrvatske, Tisak Kr. Zemaljske tiskare, Zagreb.
- Szabo, Gj. (1941): *Stari Zagreb*. Izdanje knjižare Vasić i Horvat, Zagreb.
- Szabo, Gj. (1971): *Stari Zagreb*. Spektar, Znanje, Zagreb.
- Szabo, Gj. (1990): *Stari Zagreb*. Nakladni Zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Škalamera, Ž. (1994): *Zagreb na kartografskim prikazima Nikole Angielinija iz 16. stoljeća*, u: *Zagreb na geodetsko-katastarskim zemljovidima i u zemljišnim knjigama*, katalog izložbe. Gradski zavod za katastar i geodetske poslove, Zagreb, 45–50.
- Žmegač, A. (1994a): *Biskupske i kaptolske utvrde*, u: *Sveti trag – Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094–1994*, katalog izložbe. Muzejsko-galerijski centar, Institut za povijest umjetnosti, Zagrebačka nadbiskupija, Zagreb, 189–206.
- Žmegač, A. (1994b): *Oblik katedralne utvrde u Zagrebu*. Radovi Instituta za povijest umjetnosti 18, 123–127.
- Žmegač, A. (1997): *Slučaj nekadašnje tvrđave u Koprivnici: tipična i atipična obilježja*. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 62–67.
- Žmegač, A. (2000): *Bastioni kontinentalne Hrvatske – Prilog poznavanju fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*. Golden marketing, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.
- Žmegač, A. (2000/2001): *Najstariji nacrti Koprivnice*. Podravski zbornik, 74–79.

URL 1: Handschriftenkataloge Manuscripta Mediaevalia, Digitalisierungsprojekt der Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek,
http://www.manuscripta-mediaevalia.de/hs/katalogseiten/HSK0751e_b0271_jpg.htm (02.11.2006.)

URL 2: Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, Bildkatalog, <http://www.onb.ac.at/sammlungen/bildarchiv/index.htm> (02.11.2006.)

München 2006

